

ράς, παρὰ φίλων πολλάκις γενομένας, ἀπεποιήθη ἢ περιώρισεν εἰς τὸ ἐλάχιστον. Ὅτε ὁ Σίμων de Vries ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ τὸν Σπινόζαν κληρονόμον ἀπάσης τῆς αὐτοῦ περιουσίας, οὗτος ἠρνήθη· διότι ὁ Σίμων ἐστερεῖτο μὲν ἰδίας οἰκογενείας, ἀλλ' εἶχεν ἀδελφόν. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ποσὸν τῶν 500 φιορινίων, ὅπερ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Σίμωνος ὤφειλε νὰ δίδῃ κατ' ἔτος συμφώνως τῇ διαθήκῃ, ἠλάττωσεν ὁ Σπινόζας εἰς 300. Ὅτε δ' ἐτελεύτησεν ὁ πατήρ, ὁ φιλόσοφος παρητήσατο τὰ δικαιώματα τῆς κληρονομίας πάντα εἰς τὰς φιλαργύρους ἀδελφὰς ἀρκεσθεῖς νὰ λάβῃ μίαν μόνον κλίνην.

Ἐ ν α ν τ ι ὄ τ η τ ε ς τ ε λ ε υ τ ῆ .—Τῷ ἔτει 1673 ὁ ἐλευθέριος τὰ φρονήματα ἐκλέκτωρ Κάρολος Λουδοβῆκος von der Pfalz, ἐκτιμῶν τὴν ἀξίαν τοῦ Σπινόζα, προσήνεγκεν αὐτῷ θέσιν τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Αἰδελβέργης ὑπισχνούμενος πλήρη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἐλευθερίαν. Ἄλλ' οὗτος μετὰ μακρὰν σκέψιν ἀπεποιήθη, διότι ἔνθεν μὲν ἐφοβεῖτο ὅτι τὸ ἀκαδημεικὸν ἔργον θὰ διεκώλυε τὴν συγγραφικὴν ἐνέργειαν καὶ θὰ περιώριζε τὴν ἐλευθερίαν, ἐνθεν δὲ μάλιστα ἀνελογίζετο τὰς ἐχθρας καὶ τὰς ἐπιθέσεις, ἃς θὰ ὑφίστατο ἐπ' εὐκαιρία τοῦ διορισμοῦ, διὰ τὸ ἀνωνύμως ἐκδοθὲν ὑπ' αὐτοῦ τῷ 1670 σύγγραμμα τὸ ἐπιγραφόμενον « Πραγματεία θεολογικὴ καὶ πολιτικὴ » (Tractatus theologico – politicus)¹. Τὸ ἔργον τοῦτο, ἐκδοθὲν κατ' ἐπίμονον προτροπὴν τῶν φίλων, ὑπερεμάχει τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ἀπῆτει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ φιλοσοφεῖν καὶ ἐδείκνυεν ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι διάφορος τοῦ τῆς θρησκείας· διότι ἐκείνη μὲν ἐπιδιώκει ἀ λ ῆ θ ε ι α ν καὶ

1. Τὸ ἔργον ἐπεγράφετο « Tractatus theologico-politicus, continens dissertationes aliquot, quibus ostenditur, Libertatem philosophandi non tantum salva pietate et reipublicae pace posse concedi, sed eandem nisi cum pace reipublicae ipsaque pietate tolli non posse ». (τὰ ἀναγραφόμενα ὡς τόπος ἐκδόσεως καὶ ὡς ὄνομα τοῦ ἐκδότου δὲν ἦσαν ἀληθινά)· συνετάχθη μὲν περὶ τὸ 1665, ἐξεδόθη δὲ μόλις τῷ 1670, ἀνωνύμως, ἐν Ἀμστελοδάμῳ (οὐχί, ὡς ἀνέγραφεν, ἐν Ἀμβούργῳ).

σοφίαν, αὕτη δὲ ἀπαιτεῖ εὐσέβειαν καὶ ὑπακοήν¹. Καὶ ἐξεδόθη μὲν, ὡς εἴρηται, τὸ σύγγραμμα ἀνωνύμως, ἀλλὰ δὲν διέλαθεν ἐπὶ πολὺ ὁ συγγραφεύς. Ἡ ἐκδοσις αὐτοῦ διήγειρε κατὰ τοῦ Σπινόζα πλῆθος ἐλεγκτικῶν καὶ ὑβριστικῶν ἔργων², ἐν οἷς ἀπεκαλεῖτο δεινὸς ἐχθρὸς τῆς θρησκείας καὶ μέγας ἄθεος· καὶ τῶν φίλων δὲ τινες ἐπὶ τῇ ἐκδόσει ἐδυσφόρησαν³. Ἀλλὰ τὰς ἀδίκους μομφὰς ὁ φιλόσοφος ὑπέμεινεν, ὡς καὶ τὰς ἄλλας τοῦ βίου ἐναντιότητας, μετὰ πολλῆς πραότητος. Ὅπως ἂν ἔχη, συνησθάνετο ὅτι ἐδίδασκε θεωρίας μὴ ἀρεσκούσας εἰς τὴν κοινὴν γνώμην καὶ τοὺς πλείστους τῶν λογίων.

Μεῖζονα δ' ἐδοκίμασεν ἀπόγνωσιν, ὅτε μετέβη τῷ 1675 εἰς Ἀμστελόδαμον πρὸς ἐκδοσιν τῆς Ἠθικῆς. Εὐθύς ὡς ἐγνώσθη ὅτι ὁ Σπινόζας ἔμελλε νὰ ἐκδώσῃ νέον ἔργον, ἐξηγέρθησαν οὐ μόνον οἱ θεολόγοι ἀλλὰ καὶ οἱ Καρτεσιακοὶ καὶ τοσοῦτον ἐπήγειραν θόρυβον, ὥστε νὰ εἶπη ὁ φιλόσοφος ὅτι ἡ τῶν συγχρόνων διάθεσις δὲν ἦτο ἐπιτηδεῖα εἰς ἀποδοχὴν τοῦ ἑαυτοῦ ἔργου. Κατενόει ὅτι αἱ περιστάσεις δὲν ἐπέτρεπον τὴν ἐπίτευξιν τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ βουλευμάτων⁴ καὶ ἀνεβάλλετο τὴν ἐκδοσιν τῆς Ἠ-

1. Ἐν τῇ συγγραφῇ ταύτῃ ὁ Σπινόζας πρῶτος ἐτόλμησε νὰ ἐξετάσῃ, κατὰ κριτικὴν μέθοδον, τὴν Παλαιὰν καὶ ἐν μέρει τὴν καινὴν Διαθήκην· ἔδωκε πρῶτος ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῶν βιβλικῶν συγγραμμάτων, ἧτις ἔρευνα ἀποτελεῖ τανῦν τὸ ὑποκείμενον ἰδίας ἐπιστήμης, τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Π. καὶ Κ. Διαθήκην καὶ εἶναι ἀπαραίτητος πρὸς κατανόησιν τοῦ χριστιανισμοῦ.

2. Κακὸν τι δ' ὅμως δὲν ἔπαθεν ὁ φιλόσοφος, διότι εἶχε τὴν προστασίαν καὶ φιλίαν τοῦ ἰσχυροῦ πολιτικοῦ Jean de Witt.

3. Παράδοξον ὅτι καὶ ἄνδρες φίλοι, ἐπιμόνως προτρέψαντες τὸν φιλόσοφον νὰ ἐκδώσῃ « τὴν ἡμετέραν φιλοσοφίαν » (*nostram philosophiam*) καὶ νὰ περιφρονήσῃ τὰ « σύγχρονα ἀνθρωπάκια » (*nostri temporis homunciones*), ἐφάνησαν φοβούμενοι καὶ ἀποδοκιμάζοντες τὸ βιβλίον. Καὶ ὅμως τοῦτο ἐδίδασκε πράγματα, ὧν ἡ ἀλήθεια ὕστερον ὑπὸ πάντων ἀνωμολογήθη.

4. Ὁ Σπινόζας ἐπεθύμει νὰ διαλύσῃ τὰς ἀσυστάτους προκαταλήψεις τῶν πολλῶν καὶ νὰ παράσχῃ διασαφήσεις· « ἐπιθυμῶ — ἔγραφε πρὸς τὸν φίλον Oldenburg — ἵνα τὸ ἔργον τοῦτο (*Tractatus theologico-politicus*) διασαφήσω διὰ τινων παρατηρήσεων καὶ ἄρω, εἰ δυνατόν, τὰς προκαταλήψεις. (*Epist.* 19).

θικῆς εἰς καιροὺς εὐμενεστέρους· ἀλλὰ δὲν ἐπέπρωτο νὰ ἐπίδῃ τοιούτους, διότι μετὰ δύο ἔτη ἐτελεύτησεν. Ὁ ὑπέροχος καὶ ἀληθῶς σοφὸς οὗτος ἀνὴρ, προσβληθεὶς πιθανῶς ἐκ τῆς συχνῆς εἰσπνοῆς τῆς κόνεως ὑάλου καὶ παθῶν ὑπὸ φθίσεως, μετήλλαξε προῶτως τὸν βίον, τῇ 21ῃ Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1677, ἐν ἡλικίᾳ 44 ἐτῶν. Ὑπῆρξε δὲ ἡ τελευτῆ, ἀπαραλλάκτως ὅπως καὶ ἡ ζωὴ, ἤρεμος καὶ γαληναία, ἄμοιρος τρόμου καὶ ξένη τοῦ φόβου τοῦ θανάτου. Καίπερ πάσχων ὑπὲρ τὰ εἴκοσιν ἔτη σπανίως ἔλεγε εἰς ἄλλους περὶ τοῦ πάθους αὐτοῦ καὶ οὐδέποτε ἐμεμψιμοίρει¹.

Ἦθος καὶ ἔργον. — Ὁ Βίος τοῦ Σπινόζα ὑπῆρξε πρότυπον ἀρετῆς· τὸν φιλόσοφον διέκρινε σεμνότης καὶ κοσμιότης ἄκρα, σωφροσύνη καὶ ἐγκράτεια πολλή, ἐγκαρτέρησις καὶ ὑπομονὴ θαυμαστή², εἰλικρίνεια καὶ φιλανθρωπία ἐξαιρέτος. Τὸν βίον διήγαγεν ἀπηλλαγμένος τῶν συνήθων ἀναγκῶν καὶ ἀφωσιωμένος εἰς τὴν ἐπιστήμην· ἠγάπα ὑπὲρ πάντα τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ ἡσυχίαν καὶ ταύτην ἐτίθετο ὑπὲρ πάντα τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ³. Ἡ δὲ ἀπλότης τοῦ βίου ἦτο σπανία καὶ ὑπεμίμνησκε παραδείγματα τῆς ἐγκρίτου ἀρχαιότητος⁴. Ἡ καθ' ἡμέραν δαπάνη αὐτοῦ πρὸς συντήρησιν ἀνήρχετο εἰς ὀλίγα μόνον λεπτά· ἡ περιβολὴ

1. Κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου οὐδεὶς ἄλλος παρίστατο πλὴν τοῦ ἱατροῦ Meyer, ἐλθόντος τῇ προτεραίᾳ ἐξ Ἀμστελοδάμου πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ ἀγαπητοῦ αὐτῷ φιλοσόφου. Τῇ 25ῃ Φεβρουαρίου ἐτάφη ἐν τῷ χριστιανικῷ κοιμητηρίῳ, ἀφοῦ πολλοὶ ἐπίσημοι παρηκολούθησαν τὴν ἐκφορὰν.

2. Ἡ ἐγκαρτέρησις εἶχε τὸν χαρακτῆρα οὐχὶ τοῦ συμπνιγομένου πόνου ἀλλὰ τῆς διαυγοῦς γνώσεως.

3. Διῆγε βίον ἡσυχον καὶ μονήρη διερχόμενος τὸ πλεῖστον τῆς ἡμέρας ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ. Ἐφευγε δὲ τὴν μετὰ τῶν πολλῶν ἐπικοινωνίαν οὐχὶ ὑπὸ τινος φθόνου ἢ πικρίας ἢ περιφρονήσεως, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἐνδομύχου ἀνάγκης πρὸς διανοητικὴν δημιουργίαν καὶ ἀπροκατάληπτον τοῦ κόσμου ἐποπτείαν. Μαρτυρεῖ καὶ ἡ πρὸς τοὺς συνοίκους συμπεριφορὰ, μεστὴ εἰλικρινοῦς ἀνιδιωφελείας καὶ ἀσυνήθους συγκαταβάσεως. Συνωμίλει καθ' ἐκάστην μετ' αὐτῶν οἰκείως καὶ ἀσθενοῦντας ἢ ἀτυχοῦντας ἐπεσκέπτετο καὶ παρεμυθεῖτο. Ἐν ἐνὶ λόγῳ ὁ Σπινόζας ἦτο φιλόσοφος, οὐ ὁ βίος ἦτο ὁμόλογος πρὸς τὴν διδασκαλίαν.

4. Προσφυῶς ἐρρήθη περὶ τοῦ Σπινόζα ὅτι ἦτο ἀναβίωσις τοῦ Σωκράτους (Socrates redivivens).

ἦτο πενιχρὰ καὶ οὐχὶ διάφορος τῆς τῶν ἀπλουστάτων πολιτῶν. Τοὺς λόγους καὶ τοὺς τρόπους τοῦ Σπινόζα διέκρινεν ἡρεμία καὶ προσήνεια, φιλαλήθεια καὶ σεμνότης. Οὐδεὶς οὐδέποτε εἶδεν αὐτὸν ἄγαν δύσθυμον ἢ ἄγαν περιχαρῆ¹. Ἦτο δὲ λίαν εὐπροσήγορος καὶ ὁμιλητικός, εὐπρόσιτος καὶ φιλόφρων². Ἀπλῶς εἶπεῖν, ἔφευγε τὴν κακίαν οὐχὶ κατὰ τινὰ ὑπολογισμόν, ἀλλ' ὡς ἀντικειμένην πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν³.

Τῷ αὐτῷ τοῦ θανάτου ἔτει ἐξεδόθη, ἐπιμελεία τοῦ ἱατροῦ καὶ φίλου τοῦ φιλοσόφου Schuller, τόμος ἐπιγραφόμενος « Ben. de Spinoza Opera postuma », μετὰ προλόγου λατινιστὶ γεγραμμένου ὑπὸ J. Jelles, ἀναιροῦντος τὴν ἐπὶ ἀθεΐα μομφὴν καὶ δεικνύοντος ὅτι ἡ τοῦ φιλοσόφου διδασκαλία ταυτίζεται μετὰ τοῦ ἀληθοῦς χριστιανισμοῦ. Ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ περιείχετο τὸ κύριον τοῦ φιλοσόφου ἔργον μετὰ μικροτέρων πραγματειῶν, ἦτοι 1) Ἡ Ἰ θ ι κ ῆ, ἔργον συστηματικὸν καὶ περιεκτικὸν τοῦ ὅλου φιλοσοφήματος, ἐκ πέντε συνιστάμενον μερῶν· ὧν τὸ μὲν πρῶτον διαλαμβάνει περὶ θεοῦ, τὸ δὲ δεύτερον περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, τὸ δὲ τρίτον περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ φύσεως τῶν παθῶν, τὸ δὲ τέταρτον περὶ τῆς ἀνθρωπίνης δουλείας, ἦτοι περὶ τῆς δυνάμεως τῶν παθῶν, τέλος δὲ τὸ πέμπτον περὶ

1. Ὁ Colerus μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ : « Il savait admirablement bien être le maître de ses passions ; on ne l'a jamais vu ni fort triste, ni fort joyeux ; il savait se posséder dans sa colère et dans les déplaisirs qui lui survenaient, il n'en paraissait rien au dehors. Au moins s'il lui arrivait de témoigner son chagrin par quelque geste, il ne manquait pas de se retirer aussitôt, pour ne rien faire qui fût contre la bienséance ».

2. Διελέγετο μετὰ τῶν παιδίων καὶ ἀνθρώπων τῆς οἰκίας καὶ συνεβούλευε νὰ φοιτῶσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ὅτε ποτὲ ἠρώτησεν ἡ οἰκοδέσποινα, ἐὰν ἠδύνατο νὰ τύχη τῆς μακαριότητος μένουσα ἐν τῇ πίστει αὐτῆς (τῇ λουθηρανῇ), ἀπεκρίνατο ὁ φιλόσοφος. « Ἡ πίστις σου εἶναι καλὴ· δὲν ἔχεις ἀνάγκην ἄλλης καὶ θὰ εὖρης ἐν τῇ θρησκείᾳ ταύτῃ τὴν σωτηρίαν, ἐὰν διάγῃς ἡρεμον καὶ εἰρηνικὸν βίον ».

3. « Φεύγω τὸ κακὸν — ἔλεγε — διότι ἀντίκειται πρὸς τὴν ἐμὴν φύσιν καὶ διότι θὰ μὲ ἀπέσπα ἀπὸ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ».

τῆς δυνάμεως τοῦ νοῦ ἢ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας¹. 2) Π ρ α γ μ α τ ε ί α π ο λ ι τ ι κ ῆ², ἧς ἡ σύνταξις ἐπιχειρηθεῖσα κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς ζωῆς τοῦ φιλοσόφου ἔτη κατελείφθη ἀσυντέλεστος³. 3) Ἡ πιθανῶς μεταξὺ τοῦ ἔτους 1661 καὶ 1662 συνταχθεῖσα καὶ ἀτελής καταλειφθεῖσα Π ρ α γ μ α τ ε ί α π ε ρ ῖ β ε λ τ ι ῶ σ ε ω ς τ ο ῦ ν ο ῦ καὶ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν κάλλιστα ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀληθῆς τῶν ὄντων γνῶσις⁴. 4) Ἐ π ι σ τ ο λ α ῖ λ ο γ ῖ ω ν π ρ ὸ ς τ ὸ ν Σ π ι ν ὄ ζ α ν καὶ ἀπαντήσεις αὐτοῦ πρὸς διευκρίνησιν φιλοσοφικῶν ζητημάτων⁵. 5) Ἐ π ι τ ο μ ῆ Γ ρ α μ μ α τ ι κ ῆ ς τ ῆ ς ἑ β ρ α ῖ κ ῆ ς γ λ ῶ σ σ η ς⁶.

Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προστεθῇ ἡ ὕστερον (περὶ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος) ἀνευρεθεῖσα καὶ τῷ 1852 ἐν ὀλλανδικῇ μεταφράσει ὑπὸ τοῦ Röhmer ἐκδοθεῖσα μικρὰ Π ρ α γ μ α τ ε ί α π ε ρ ῖ Θ ε ο ῦ , ἀ ν θ ρ ῶ π ο υ καὶ τῆς εὐτυχίας αὐτοῦ⁷.

Ἄπαντα τὰ συγγράμματα τοῦ Σπινόζα ἤρξαντο νὰ ἐκδίδωνται ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, ὅτε ὑπ' ἀνδρῶν ἐκπρε-

1. *Ethica*, ordine geometrico demonstrata et in quinque partes distincta, in quibus agitur I de Deo, II de natura et origine mentis, III de origine et natura affectuum, IV de servitute humana, V de potentia intellectus seu de libertate humana.

2. *Tractatus politicus*, in quo demonstratur quo modo societas, ubi imperium monarchicum locum habet, sicut et ea, ubi Optimi imperant, debet institui, ne in tyrannidem labatur, et ut pax libertasque civium inviolata maneat.

3. Αὕτη δὲν πρέπει νὰ συγχέηται πρὸς τὴν πρόσθεν μνημονευθεῖσαν « *Tractatus theologico-politicus* ».

4. *Tractatus de intellectus emendatione*, et de via, qua optime in veram rerum cognitionem dirigitur.

5. *Epistolae doctorum quorundam virorum ad Benedictum de Spinoza et auctoris responsiones*, ad aliorum ejus operum elucidationem non parum facientes.

6. *Compendium grammatices linguae Hebraeae*.

7. Ἡ πραγματεία αὕτη, παλαιοτάτη τῶν γνωστῶν ἡμῖν συγγραφεῶν τοῦ Σπινόζα, συνεγράφη περὶ τὸ 1658-1660 (λατινιστὶ) καὶ ἐπεγράφετο « *Tractatus brevis de deo, homine ejusque felicitate* ».

Προωρισμένη οὐχὶ πρὸς ἐκδοσιν ἀλλ' εἰς χρῆσιν ὀλίγων φίλων, δὲν ἔτυχε

πῶν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἀνεζωπυρήθη τὸ διαφέρον πρὸς τὴν ἐπὶ μακρὸν χρόνον παραγνωρισθεῖσαν καὶ εἰς λήθην παραρριφθεῖσαν φιλοσοφίαν ἐκείνου¹.

2. ΠΡΟΟΔΟΠΟΙΗΣΙΣ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΗΜΑΤΟΣ

Ἡ ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου παραδοχὴ μιᾶς κυρίως οὐσίας καὶ ἡ παρὰ ταύτην θέσις δύο ἄλλων δευτερευουσῶν καὶ καταχρηστικῶς καλουμένων οὐσιῶν περιήγαγεν εἰς δυσχέρειαν, ἣν πρωτῶς διέγνω καὶ διαγνοὺς ἐπειράθη νὰ ἄρῃ αὐτὸς ὁ Καρτέσιος καὶ ὕστερον οἱ ὀπαδοί. Ἐὰν δηλαδὴ τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ, ὁ σωματικὸς καὶ ὁ ψυχικὸς κόσμος, διέφερον παντελῶς κατὰ τὴν φύσιν ἀλλήλων, οὐδεμίαν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἔχωσιν ἐπάλληλον ἐπίδρασιν. Ἐὰν δ' ἐν αὐτοῖς κρατῇ γενικὴ καὶ ὑπὸ τῆς πείρας μαρτυρουμένη συμφωνία καὶ ἀντιστοιχία, αὕτη δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ οὐχὶ ἐκ τῆς ἐξαρτήσεως τούτων ἐξ ἀλλήλων (ὡς οὐσῶν διαφόρων) ἀλλὰ μόνον ἐκ τοῦ

τελείας ἐπεξεργασίας. Εἶναι δὲ σημειῶδες ὅτι δὲν περιεσώθη τὸ λατινικὸν πρωτότυπον ἀλλὰ μόνον ὀλλανδικὴ μετάφρασις ἐν δυσὶν ἀντιγράφοις.

Ἐπανεξεδόθη τῷ 1862 ὑπὸ τοῦ J. van Vloten συμπληρωμένη διὰ τινων ἀνεκδότων ἐπιστολῶν. Ἐν γερμανικῇ μεταφράσει καὶ μετὰ ἐρμηνευτικῶν σημειώσεων ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Χρ. Sigwart (2α ἔκδ. 1881) καὶ ὕστερον ὑπὸ Schaarschmidt (3η ἔκδ. 1907).

1. Πρώτη μνημονευτέα ἡ ἔκδοσις τοῦ P a u l u s, ἐν Ἰένῃ (1802-1803), εἰς ἣν ἐπηκολούθησαν ἄλλαι· τούτων τελειότεραι εἶναι ἡ τοῦ van Vloten καὶ Land, ἐν Χάγγῃ, 1882-1883· 3η ἔκδ. 1914 εἰς 4 τόμους, καὶ μάλιστα ἡ κατ'ἐντολὴν τῆς Ἀκαδημείας τῆς Αἰδελβέργης γενομένη ὑπὸ τοῦ Καρόλου Gebhardt εἰς 4 τόμ. (1925). Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐφιλοπόνησε καὶ γερμανικὴν μετάφρασιν μετὰ Εἰσαγωγῶν καὶ παρατηρήσεων εἰς ἅπαντα τὰ ἔργα τοῦ φιλοσόφου· τόμ. 7, ἐν Λιψία 1907-1922.

Μεταφράσεις ἀπάντων τῶν ἔργων ἢ μόνον τῆς Ἠθικῆς ἐγένοντο εἰς πολλὰς γλώσσας (ἐπιθι Ubergog (M. Köhler-W. Moog¹², σελ. 274). Ἐνταῦθα σημειούμεθα μόνον τὸ «Oeuvres de Spinoza, traduites et annotées par Ch. Appuhn, tom. I (Court traité ; Réforme de l'entendement ; Philosophie de Descartes, Pensées métaphysiques) : tome II (L'Éthique avec le texte latin) : tome III (Theologico-politique). Paris, 1904.—Ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς Ἠθικῆς ἐγένετο ὑπὸ Ν. Κουντουριώτου, 1913.

ὅτι ἀμφότερα, σῶμα καὶ ψυχὴ, ἤρτηνται ἔκ τινος κοινῆς αἰτίας, ὅτι δηλονότι καθορίζονται κατὰ πάντα ὑπὸ τῆς θείας ἐπενεργείας.

Τούτων οὕτως ἐχόντων οὔτε τὸ σῶμα οὔτε τὸ πνεῦμα (ἡ ψυχὴ) εἶναι αὐτοτελῆ ὄντα, οὐσίαι, ἀλλ' ἀμφότερα εἶναι ἐπ' ἴσης φαινόμενα καὶ προϊόντα τοῦ μόνου πράγματι ἀπολύτου καὶ τὰ πάντα καθορίζοντος ὄντος, τοῦ θεοῦ. Ὁ θεὸς εἶναι ἡ μόνη οὐσία, τὸ μόνον ἀληθῶς καὶ ἀναγκαίως ὑπάρχον ὄν· σῶμα δὲ καὶ πνεῦμα εἶναι μόνον αἱ μορφαί, καθ' ἃς φανεροῦται ἡ θεότης. Τοιούτῳ τρόπῳ συνετελέσθη μετὰ μεγάλης ἀκολουθίας ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ δυϊσμοῦ τοῦ Καρτεσίου εἰς τὸν ἐνισμὸν τοῦ Σπινόζα¹.

Βραχεῖα πραγματεία περὶ θεοῦ, ἀνθρώπου καὶ τῆς εὐτυχίας αὐτοῦ.—Ὁ ἀνὴρ οὗτος ὑποστάς τὴν ἐπίδρασιν ἄλλων τε καὶ δὴ καὶ τοῦ Καρτεσίου ἤχθη εἰς τὴν πανθεΐαν, εἰς ἣν ἄλλως ὠδήγει ἡ παιδικὴ αὐτοῦ θρησκευτικὴ μόρφωσις. Ἡ πανθεϊκὴ θεωρία ἐκτιθεμένη κυρίως ἐν τῇ Ἠθικῇ παρέχεται ἐν διαγράμματι ἐν τῇ βραχείᾳ ταύτῃ πραγματεία, ἣτις ὑπομιμνήσκει ἐν πολλοῖς τοὺς Ἰταλοὺς φυσικοὺς φιλοσόφους (Τελέσιον, Βροῦνον, Καμπανέλλαν). Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος πραγματεία², μὴ στερουμένη παντοίων ἐλλείψεων,

1. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος μετάβασις γίνεται ἐναργῆς, ἐὰν ληφθῇ πρὸ ὀφθαλμῶν ἡ διανόησις τοῦ Γεϊλιγγίου καὶ τοῦ Μαλεβραγχίου καὶ ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὴν σπινοζικὴν φιλοσοφίαν. Ὁ πρῶτος ἐμετρίασε τὸν δυϊσμὸν τοῦ Καρτεσίου καὶ προσήγγισε πρὸς τὴν πανθεΐαν ἀποφηνάμενος ὅτι αἱ ψυχαὶ εἶναι τρόποι τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐμπεριέχονται ἐν αὐτῇ· καὶ προσένειμε μὲν εἰς τὸν θεὸν καὶ τὴν ἔκτασιν, ἀλλὰ μόνον ἰδεατῶς (eminenter), κατὰ τρόπον δηλαδὴ ἰδεώδη καὶ ἄμοιρον ἀτελειῶν.

Ἔσαύτως δὲ καὶ ὁ Μαλεβράγχιος παρεδέχετο ὅτι μόνον τὰ πνεύματα (ψυχαὶ) περιέχονται ἀμέσως ἐν τῷ θεῷ, τὰ δὲ σώματα εἶναι τρόποι τῆς ἐκτάσεως, ἣτις ὡς τοιαύτη δὲν ἀνήκει εἰς τὸν θεόν.

Περαιτέρω προβάς ὁ Σπινόζας ἐθεώρησε καὶ τὰ πνεύματα καὶ τὰ σώματα ὡς τρόπους τοῦ θεοῦ· ἔθετο ἄρα μίαν μόνην οὐσίαν κατὰ διαφόρους τρόπους ἐκφαινομένην καὶ οὕτω κατέληξεν εἰς τὴν πανθεΐαν.

2. Κατὰ τὴν ὀλλανδικὴν μετάφρασιν ἡ πραγματεία ἐπιγράφεται « Korte Verhandeling van god, de mensch en deszelfs Welstand ».

διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν διαλαμβάνει περὶ θεοῦ, τὸ δὲ περὶ ἀνθρώπου¹.

Τὸ πρῶτον μέρος ἀρχεται ἀπὸ τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ, ἧς ἡ ἀπόδειξις εἶναι διττή· ἢ μὲν ἑτέρα εἶναι ἐκ τῶν προτέρων (a priori), ἢ ὄντολογικὴ δηλονότι ἀπόδειξις τοῦ Ἀνσέλμου, ἢ δὲ ἄλλη εἶναι ἐκ τῶν ὑστέρων (a posteriori), ἢτοι ἢ ψυχολογικὴ ἀπόδειξις τοῦ Καρτεσίου. Ἐκείνη μὲν ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ ἐκ τῆς σαφοῦς ἐννοίας, ἣν ἔχομεν περὶ αὐτοῦ, ἢ καὶ ἄλλως, ἐκ τῆς αἰδιότητος τῆς οὐσίας αὐτοῦ²· αὕτη δὲ ἀποδεικνύει τὸ αὐτὸ ἐκ τοῦ ὅτι ἔχομεν τὴν ἰδέαν τοῦ θεοῦ, ἧς αἰτία δύναται νὰ εἶναι μόνον αὐτὸς ὁ θεός. Κατ' ἐκείνην μὲν γινώσκεται ὁ θεὸς ἀμέσως ἐξ ἑαυτοῦ ὡς ἡ πρώτη αἰτία πάντων τῶν ὄντων καὶ αἰτία ἑαυτοῦ· κατὰ δὲ ταύτην γινώσκεται ἐκ τῆς ἐφ' ἡμᾶς ἐπενεργείας αὐτοῦ, ὡς ἡ ἐξωτερικὴ αἰτία ἧς ἔχομεν ἐννοίας τῆς ἀπείρου οὐσίας. Ἡ δευτέρα ἀπόδειξις εἶναι ἀσθενεστέρα καὶ ἀβεβαιότερα τῆς πρώτης, ἥτις εἶναι ἢ ἰσχυροτέρα³.

Τεθέντος ὅτι ὑπάρχει θεὸς ἐρωτᾶται, τί εἶναι οὗτος. Ὡς ἀπάντησις παρέχεται ἢ παρατήρησις ὅτι ὁ θεός, κεφάλαιον πάσης τελειότητος, εἶναι « ὄν » ἔχον ἀπείρους κατὰ τὸ πλῆθος ἰδιότητας, τουτέστιν ἄπειρα προσόντα ἢ κατηγορήματα (attributa), ὧν ἕκαστον εἶναι ἐν τῷ οἰκείῳ εἶδει τελειότατον. Πρὸς διασάφησιν δὲ τῆς θείας τελειότητος ἐξετάζεται ἡ θεία οὐσία καὶ καταβάλλεται σπουδὴ ὅπως ἀποδειχθῇ ὅτι αὕτη εἶναι ἄπειρος καὶ κατ' ἀκολουθίαν μία. Ὡς μοναδικὴ οὐσία ὁ θεὸς οὔτε ἑτέραν εἶναι δυνατόν νὰ παραγάγῃ οὔτε ὑπ' ἄλλης νὰ παραχθῇ. Πᾶσα δὲ οὐσία, ἥτις εἶναι ἐν « τῷ ἀπείρῳ νῶ τοῦ θεοῦ » ὑπάρχει τῷ ὄντι ἐν τῇ φύσει. Νόησις καὶ ἔκτασις δὲν εἶναι οὐσίαι ἀλλ' ἀπλῶς κατηγορήματα, ἀνήκοντα εἰς μίαν καὶ τὴν αὐ-

1. Ἡ ὑπόθεσις εἶναι ἢ αὐτὴ καὶ ἐν τῇ « Ἠθικῇ » πλὴν ὅτι ἐν ταύτῃ ἡ συζήτησις διεξάγεται συστηματικώτερον καὶ ἀκριβέστερον καὶ κατὰ μέθοδον μαθηματικὴν.

2. Εἶναι εἰς ἡμᾶς σήμερον εὐδιάκριτος ἢ λογικὴ πλημμέλεια τοιούτων ἐπιχειρημάτων.

3. Μέρος Α', κεφ. 1 (ἐκδ. Gebhardt, τόμ. Α σ. 17 ἐξ.).

τὴν οὐσίαν, τὸν θεόν¹. ἑκάτερον αὐτῶν εἶναι τέλειον καὶ ἄπειρον ἐν τῷ ἑαυτοῦ εἶδει. Τὰ δὲ καθ' ἕκαστον πάντα, ἐν οἷς καὶ τὰ σώματα καὶ αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων, εἶναι πεπερασμένα καὶ περιορισμένα ὄντα, τ ρ ό π ο ι, (modi) τῆς θείας οὐσίας καὶ ἤρτηνται ἐξ αὐτῆς².

Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἡ αἰτία πάντων καὶ δὴ καὶ ἐσωτερικῆ αἰτία (causa immanens)· ἐνεργεῖ κατ' ἀπόλυτον ἀναγκαιότητα, ἄνευ οἰασδῆποτε βίας, ἡ δὲ τοιαύτη (ἐσωτερικῆ) ἀναγκαιότης εἶναι ἡ ἐλευθερία τοῦ θεοῦ. Ἐκ τῆς τελειότητος δὲ τοῦ θεοῦ προκύπτει ὅτι ἡ τάξις τῶν πραγμάτων εἶναι ἐξ αἰδίου καθωρισμένη· ἐν τούτῳ δὴ ἔγκειται ὁ « προκαθορισμὸς τοῦ θεοῦ », ἡ λεγομένη « γενικὴ καὶ μερικὴ πρόνοια τοῦ Θεοῦ »³.

Ἡ ὅλη φύσις διακρίνεται εἰς τὴν δημιουργοῦσαν (ἐνεργοῦσαν) φύσιν καὶ τὴν δημιουργουμένην (ἐνεργουμένην)· ἐκείνη μὲν εἶναι ὁ θεὸς μετὰ τῶν κατηγορημάτων αὐτοῦ, αὕτη δὲ τὸ σύνολον τῶν φυσικῶν πραγμάτων. Ἡ δημιουργουμένη πάλιν φύσις διακρίνεται εἰς τὴν γενικὴν (καθολικὴν) καὶ τὴν μερικὴν φύσιν· ὧν ἐκείνη μὲν περιλαμβάνει τὰ αἰδία ὄντα τὰ ἐκ τοῦ θεοῦ ἀμέσως ἠρτημένα, αὕτη δὲ τὰ καθ' ἕκαστον, τὰ ὑπὸ τῶν καθολικῶν ἐνεργούμενα. Ἐκ τοῦ θεοῦ προέρχονται ἀμέσως ἡ κίνησις ἡ κρατοῦσα ἐν τῇ ὕλῃ, καὶ ὁ ἄπειρος νοῦς ὁ κρατῶν ἐν τῇ νοούσῃ φύσει. Ἀμφότερα (κίνησις καὶ νόησις) εἶναι « ἔργα ἢ ἄμεσα δημιουργήματα τοῦ

1. Σημειῶδες ὅτι τὰ κατηγορήματα τοῦ θεοῦ δὲν θεωροῦνται ἐνταῦθα, ὡς ὕστερον ἐν τῇ « Ἠθικῇ », ὡς ξένα ἀμοιβαίας ῥοπῆς· ἐκ τοῦ ἐναντίου ὑπολαμβάνονται ὡς ἔχοντα ἐπάλληλον ἐπίδρασιν.

2. Αὐτ. κεφ. 1 καὶ 2. Πρὸς κύρωσιν καὶ θεμελίωσιν τῶν εἰρημένων παρατίθενται, μετὰ τὸ δεύτερον κεφάλαιον, δύο μικροὶ Διάλογοι. Ἐν μὲν τῷ πρώτῳ μετέχουσιν ὁ Νοῦς καὶ ἡ Ἀγάπη, ὁ Λόγος καὶ ἡ Ἐπιθυμία, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ὁ Ἐρασμος καὶ ὁ Θεόφιλος. Οἱ διάλογοι οὗτοι εἶναι κατὰ τὸν Gebhardt ἀπομίμησις τῶν διαλόγων τοῦ Λέοντος Ebreo.

3. Αὐτ. 3-6.

θεοῦ », ὁ δὲ νοῦς ὀνομάζεται « υἱὸς τοῦ θεοῦ »¹. Ἐπειδὴ δὲ πανταχοῦ καὶ διὰ πάντων διήκει καὶ κρατεῖ ἡ ἀνάγκη, ἔπεται ὅτι ἀγαθὸν καὶ κακὸν δὲν ἔχουσι θέσιν ἐν τῇ φύσει². εἶναι ἀπλῶς παραστάσεις ἡμῶν δηλωτικαὶ σχέσεων καὶ συγκρίσεων³.

Τὸ δεύτερον μέρος τῆς εἰρημένης πραγματείας ἀφορᾷ εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν εὐτυχίαν αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος, ὢν παροδικός, ἐρχόμενος καὶ παρερχόμενος, δὲν εἶναι οὐσία ἀλλὰ τρόπος τῶν δύο κατηγορημάτων τοῦ θεοῦ, τουτέστι πεπερασμένη νοητικὴ καὶ ἐκτατὴ φύσις, ψυχὴ καὶ σῶμα. Ἡ ψυχὴ εἶναι τρόπος τῆς νοήσεως καὶ δὴ καὶ ἰδέα (παράστασις, γνῶσις) μερικοῦ πραγματικοῦ ὄντος, ὅπερ εἶναι τρόπος τῆς ἐκτάσεως, ἥτοι σῶμα· εἶναι λοιπὸν ἡ ψυχὴ ἰδέα σώματός τινος (οἴουδῆποτε σώματος). Ὡς ἰδέα δὲ ἡ ψυχὴ τοῦ οἰκείου σώματος ἀντιλαμβάνεται τῶν μεταβολῶν αὐτοῦ, τουτέστιν αἰσθάνεται, ἔτι δὲ κοινωνεῖ τῆς μοίρας τούτου, ἥτοι συναποθνήσκει.

Καὶ ἀφοῦ ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ἰδέα (παράστασις) ἐξωτερικῶν πραγμάτων, εὐνόητον ὅτι αἱ παντοῖαι τούτων ἐπενέργειαι ἐπάγουσι διαφόρους γνώσεις· ὢν διακρίνονται τρία εἶδη, ἡ δοξασία δηλονότι καὶ ἡ πίστις καὶ ἡ ἐπιστήμη (σαφῆς γνῶσις)⁴. Ἐκ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς γνώσεως προέρχονται τὰ εἶδη τῶν ἐπιθυμιῶν· ἐκ μὲν τῆς δοξασίας προκύπτουσιν αἱ παράλογοι καὶ ἄτοποι ἐπιθυμίαι, τὰ πάθη⁵, ἐκ δὲ τῆς πίστεως οἱ ἀγαθοὶ πόθοι, τέλος δ' ἐκ τῆς σαφοῦς γνώσεως ἡ γνη-

1. Διὰ τοῦ ἀπείρου νοῦ ὁ θεὸς γινώσκει τὴν οὐσίαν πάντων τῶν πραγμάτων. Ἡ ἐκ τοῦ θεοῦ πρόοδος τοῦ νοῦ ὑπομιμνήσκει τὴν περὶ Λόγου θεωρίαν τοῦ Φίλωνος καὶ τὴν περὶ Νοῦ διδασκαλίαν τοῦ Πλωτίνου.

2. Καὶ ἄλλως δὲ γίνεται τὸ πρᾶγμα φανερόν. Ἐν τῇ φύσει δηλαδὴ ὑπάρχουσι μόνον ὄντα καὶ ἐνέργειαι· ἀλλὰ ταῦτα οὔτε ἀγαθὸν εἶναι οὔτε κακόν. (αὐτ. 10).

3. Αὐτ. 4.7-10.

4. Μέρος δεύτερον, κεφ. 1 καὶ 2.

5. Περὶ τῶν παθῶν ἐκάστων γίνεται πολὺς λόγος (κεφ. 6-15). Ἐνταῦθα ἀκολουθεῖ ὁ φιλόσοφος εἰς τὸν Καρτέσιον, ὕστερον δ' ὁμοίως, ἐν τῇ « Ἠθικῇ », θὰ μεταρρυθμίση ἄρδην τὸ μέρος τοῦτο καὶ θὰ ἀναπτύξῃ αὐτὸ εἰς θαυμαστὸν σύστημα.

σία και ἀκήρατος ἀγάπη μετὰ τῶν οἰκείων ἐπακολουθημάτων¹.

Ὁμόλογος πρὸς ταῦτα εἶναι καὶ ὁ καθορισμὸς τοῦ σκοποῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ θεὸς εἶναι, λέγει, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ τελειότης, ἡ δὲ γνῶσις αὐτοῦ τὸ ὑψιστον ἀγαθόν². διὸ καὶ ἡ περὶ τούτου θεωρία εἶναι ἡ βᾶσις τοῦ ὅλου συστήματος. Διὰ τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ ἐρχόμεθα εἰς τὴν ἀγάπην αὐτοῦ ὑπερνικῶντες τὰ συμπαρομαρτοῦντα κωλύματα, ὅσα εἶναι τὰ ἀνθρώπινα πάθη. Ὁ ἀγαπῶν τὸν θεὸν ἀγαπᾷ τὸ αἰώνιον καὶ ἀναλλοίωτον καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ εἶναι ἀπεριόριστος, ὡς εἶναι καὶ ὁ θεὸς ἄπειρος. Γεννᾶται δὲ ἡ ἀγάπη ἐκ τῆς ἐννοίας καὶ γνώσεως τοῦ ἀγαπωμένου καὶ εἶναι τοσοῦτω μείζων καὶ λαμπρότερα, ὅσῳ μείζον καὶ λαμπρότερον εἶναι τὸ ἀγαπώμενον πρᾶγμα. Ὁ ἀγαπῶν καὶ τὸ ἀγαπώμενον γίνονται ἓν καὶ τὸ αὐτό, ἥτοι συναποτελοῦσιν ἓν ὅλον. Ὅθεν συνάγεται ὅτι μόνον ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπη εἶναι σταθερὰ καὶ ποιεῖ ἡμᾶς εὐτυχεῖς, ἡ δὲ πρὸς τὰ πεπερασμένα ἀγάπη ἄγει εἰς τὴν ἀθλιότητα.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν φύσιν τῆς ἀγάπης παρατηρητέον ὅτι αὕτη εἶναι κλίσις τῆς ψυχῆς πρὸς τι, ὅπερ ἐκλέγει ὡς ἀγαθόν· κατ' ἀκολουθίαν ποιεῖται ἡ ψυχὴ κρίσιν περὶ τινος ὡς ἀγαθοῦ. Ἡ κρίσις αὕτη εἶναι ἡ β ο ὑ λ η σ ι ς, ἡ δύναμις τοῦ καταφάσκειν καὶ τοῦ ἀποφάσκειν. Τὴν βούλησιν δηλαδὴ ἀποφαίνει καὶ ὁ Σπινόζας ὡς εἶδος τι νοήσεως, πλὴν ὅτι ἀντιφερόμενος πρὸς τὸν Καρτέσιον δὲν θεωρεῖ ὡς ἐλευθέραν παρατηρῶν ὅτι μόνος ὁ θεὸς εἶναι ἐλεύθερος. Ἀληθῆς δ' ἐλευθερία εἶναι μόνον ἡ πρώτη αἰτία, ἥτις ἐξ οὐδενὸς ἑτέρου ἐξαρτᾶται ἀλλ' ὑπάρχει ἀπλῶς διὰ τῆς ἑαυτῆς τελειότητος. Οἱ ἄνθρωποι εἴμεθα ὑπηρέται τοῦ θεοῦ· οὐδὲν δυνάμενοι ἄνευ αὐτοῦ νὰ ἐπιτελέσωμεν εἴμεθα μέρος τοῦ ὅλου, μέρος τοῦ θεοῦ, οἶονεὶ συνεργάται αὐτοῦ. Ἡ ἐπίγνωσις αὕτη ἐπιβάλλει νὰ ἀπονεύμεν πάντα εἰς τὸν θεὸν καὶ νὰ ἀγαπῶμεν αὐτὸν ὡς τὸν μόνον κύριον καὶ τελειότατον, κατ' ἀκολου-

1. Αὐτ. κεφ. 5.

2. Ἡ γνῶσις τοῦ θεοῦ, τῆς ἀληθείας ταύτης καὶ τελειότητος, ἀπεργάζεται τὴν ἡμετέραν τελειότητα.

θίαν δὲ νὰ ἀφοσιώμεθα ὅλως εἰς αὐτόν, ἐν ᾧπερ ἔγκειται ἡ σωτηρία καὶ ἡ εὐδαιμονία ἡμῶν¹. Ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπη πορίζει τὴν ἀναγέννησιν² καὶ τὴν πραγματικὴν ἐλευθερίαν, καθ' ἣν « συνδεόμεθα » μετὰ τοῦ θεοῦ « διὰ τῶν ἐρατεινῶν δεσμῶν τῆς ἀγάπης αὐτοῦ » καὶ ἐπιτυγχάνομεν οὕτω τῆς ἀθανασίας³.

Π ρ α γ μ α τ ε ῖ α π ε ρ ῖ β ε λ τ ι ῶ σ ε ω ς τ ο ῦ ν ο ῦ.—
Συναφῆς πρὸς τὴν προηγουμένην ἡ πραγματεία αὕτη, ὑπομιμνήσκουσα δὲ τὸ περὶ μεθόδου ἔργον τοῦ Καρτεσίου καὶ τὸ Νέον ὄργανον τοῦ Βάκωνος, προτίθεται σκοπὸν νὰ ὑποδείξῃ τὴν ὁδόν, δι' ἧς αἱ ἐπιστῆμαι θὰ ἔλθωσιν εἰς τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἅμα χρησιμεύει ὡς βᾶσις τῆς Ἠθικῆς. Ἡ πεῖρα διδάσκει, λέγει, ὅτι πάντα ὅσα ὁ καθ' ἡμέραν βίος παρέχει καὶ οἱ ἄνθρωποι συνήθως ἐκλαμβάνουσιν ὡς ἀγαθὰ, εἶναι μάταια καὶ παντὸς λόγου ἀνάξια. Πλούτη καὶ δόξα καὶ ἀπολαύσεις, ὅσα οἱ πολλοὶ περιπαθῶς ἐπιδιώκουσιν, εἶναι ἀσταθῆ οὐδὲ παρέχουσι παραμόνιμον εὐαρέστησιν καὶ εὐδαιμονίαν⁴. Ἐπάναγκες δὲ νὰ ἀναζητήσωμεν τὸ ὡς ἀληθῶς ἀγαθόν, ὅπερ νὰ συγκινηῖ καὶ νὰ ἀποπληροῖ τοὺς πόθους τῆς ψυχῆς, νὰ παρέχῃ εἰς αἰεὶ ἀδιάλειπτον ἀπόλαυσιν καὶ ὑπερτάτην χαράν. Μόνον ὅμως ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ἄπειρον καὶ ἀτίδιον ὄν πληροῖ τὴν ψυχὴν χαρᾶς καὶ εἶναι ἀπηλλαγμένη οἰασδῆποτε λύπης· διὸ καὶ εἶναι ποθητὴ καὶ ἐκ παντὸς τρόπου

1. Ὑστερον θὰ ἐπακολουθήσῃ μεταβολὴ ἐν τῇ « Ἠθικῇ » (5ῳ κεφ.). Θὰ γίνῃ εὐρὺς λόγος περὶ τῆς ἀληθινῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα (ἐν τῇ βραχέει πραγματείᾳ) προὑποτυποῦται ἡ μετέπειτα διδασκαλία. Διότι λέγεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἐφ' ὅσον εἶναι μέρος τῆς φύσεως, ὀφείλει νὰ τηρῇ τοὺς νόμους αὐτῆς καὶ τοῦτο δὴ εἶναι ὑπηρεσία εἰς τὸν θεόν. Ὁ ἄνθρωπος θὰ ποιῇ κατὰ τοὺς νόμους τῆς φύσεως, ὡς καὶ ὁ θεὸς κυβερνᾷ πάντα κατὰ τὴν ἀνάγκην τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας.

2. Ἀναγέννησιν λέγει ὁ Σπινόζας τὴν διὰ τῆς ἀληθινῆς γνώσεως καὶ ἀγάπης συντελουμένην ἔνωσιν τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ θεοῦ.

3. Ὁ δεσμὸς οὗτος καὶ ἡ « ἔνωσις » μετὰ τοῦ θεοῦ εἶναι τὸ μυστικὸν μέρος τῆς προκειμένης πραγματείας (Αὐτ. κεφ. 16. 22 - 24).

4. Ὁ ἐπιρρεπὴς πρὸς τὰ κακὰ καὶ ἀσταθῆ, παρέχοντα δ' ἔμφασιν ἀγαθῶν, δὲν ἔχει καιρὸν πρὸς ἕτερα καὶ ἐνεργεῖ κατὰ τὴν κρίσιν τῶν ἄλλων. Καὶ ὅμως ὀφείλει νὰ ζητήσῃ μόνιμον καὶ σταθερὸν ἀγαθόν.

ἐπιδιωκτέα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἄπειρον καὶ ἀίδιον ὄν εἶναι ἅμα τὸ τελειότατον καὶ θεῖον, ἔπεται ὅτι ἢ πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπη εἶναι ὁ τῆς ἀληθινῆς ζωῆς σκοπός, πρὸς ὃν πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι πρέπει νὰ κατατείνωσι. Καὶ ἵνα ἡ ψυχὴ καταστήσῃ κτῆμα αὐτῆς τὸ ἀκρότατον ἐκεῖνο ἀγαθόν, ὀφείλει νὰ λάβῃ ἐπίγνωσιν τούτου, νὰ γνωρίσῃ αὐτό. Ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἄρα ἀγάπη πρέπει νὰ ἔχῃ ἀσφαλῆ βάσιν τὴν γνῶσιν αὐτοῦ, ὁ δὲ καθαρμὸς τῆς διανοίας θὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν καθαρὰν καὶ ἀγνήν ἀπόλαυσιν.

Ὅσω σαφέστερον συλλαμβάνει ὁ νοῦς τὴν τάξιν τῶν πραγμάτων, τοσοῦτω σαφέστερον γινώσκει ἑαυτόν, διότι καὶ αὐτὸς ἐννοεῖται ὡς μέλος τῆς τάξεως ἐκείνης. Διὰ τῶν σαφῶν ἐννοιῶν νοεῖ ὁ νοῦς τὴν ἀληθινὴν τῶν ὄντων φύσιν, τὴν ἀναγκαίαν δηλονότι καὶ ἐναρμόνιον πάντων ἀλληλουχίαν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ νοῦς εἶναι τὸ ἀκριβὲς ἀπότυπον τῆς φύσεως (ἐπειδὴ δηλαδή αἱ παραστάσεις ἡμῶν ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ πράγματα), πρέπει ἡ τάξις τῶν ἐννοιῶν ἡμῶν νὰ εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῶν πραγμάτων. Ἄν δὲ τὴν ὀρθὴν καὶ κατὰ φύσιν συνάφειαν τῶν ἐννοιῶν ὀνομάσωμεν μέθοδον, εὐδὴλον ὅτι μόνον διὰ τῆς μεθοδικῆς νοήσεως γνωρίζει ὁ νοῦς τὴν φύσιν, ἤτοι τὴν τάξιν τῶν πραγμάτων¹.

Εἶδη τῆς γνώσεως.—Ἡ γνῶσις, ἐν εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ λαμβανομένη, διακρίνεται εἰς τέσσαρα εἶδη, καθ' ὅσον προσγίγνεται 1) ἐξ ἀκοῆς καὶ φήμης (*auditu*) ἢ ἐκ τινος ἄλλου σημείου. Οὕτω μανθάνομεν τὴν ἡμέραν τῆς γεννήσεως ἡμῶν τε καὶ τῶν ἡμετέρων γονέων· 2) ἐκ τυχαίας καὶ ἀσαφοῦς (ἀνακριβοῦς) πείρας (*experientia vaga*), ἣτις φαίνεται ὡς ἀσφαλῆς μόνον ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἐναντίων περιπτώσεων. Γινώσκομεν π.χ. ὅτι ὁ θάνατος εἶναι ὁ κλῆρος τῶν ἀνθρώπων, ὅτι τὸ ἔλαιον ὑποθάλλει τὸ πῦρ καὶ τὸ ὑδρὸς σβεννύει αὐτό· 3) διὰ συλλογισμοῦ· τουτέστι συμπεραίνομεν τὴν οὐσίαν πράγματός τινος ἐξ ἑτέρου πράγματος, εἰ καὶ μὴ κατὰ τρόπον ἀσφαλῆ. Τοῦτο συμβαίνει, ὅταν ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος συνάγωμεν τὴν αἰτίαν ἢ ἐκ τῆς γενικῆς ἐννοίας (συνάγωμεν) τὰς ιδιότητας

1. *Tractatus de intell. emendat.* 3-9 (ἐκδ. Gebhardt).

πράγματος ὑπάγομένου εἰς ἐκείνην. Γινώσκωμεν π.χ. ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἠνωμένη μετὰ τοῦ σώματος, ἐκ τοῦ ὅτι ἐκείνη λαμβάνει αἴσθησιν τούτου· ὅτι θά ἀποθάνωμεν, διότι ιδιότης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἶναι ὁ θάνατος· 4) δι' ἐποπτείας τῆς οὐσίας τοῦ πράγματος ἢ διὰ τῆς γνώσεως τῆς προσεχεστάτης αἰτίας αὐτοῦ (*per solam suam essentiam vel per cognitionem suae proximae causae*). Οὕτω γινώσκοντες τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς γινώσκωμεν ὅτι αὕτη εἶναι ἠνωμένη μετὰ τοῦ σώματος· ὡσαύτως γινώσκωμεν ὅτι δύο γραμμαί, οὔσαι πρὸς τρίτην παράλληλοι, εἶναι καὶ πρὸς ἀλλήλας παράλληλοι¹.

Εἶναι εὐδὴλον ὅτι τὰ δύο πρῶτα εἶδη τῆς γνώσεως εἶναι ἀτελέστερα τῶν ἄλλων, διότι στεροῦνται ἀποδεικτικῶν λόγων. Στηρίζονται δηλαδή εἰς τὴν κατ' αὐθεντίαν πίστιν ἢ εἰς τὴν ἀμοιρον λογικῆς βεβαιώσεως ἐπαγωγὴν. Τὸ ἐναντίον συμβαίνει εἰς τὰ δύο τελευταῖα εἶδη, ἅτινα ἔχουσι βάσιν λογικὴν. Διότι συνάγουσιν ἢ ἐκ τῶν ἐπακολουθημάτων τοὺς λόγους, ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος τὴν αἰτίαν, ἐκ τῆς ἀφηρημένης ἐννοίας τοῦ πράγματος τὰς ιδιότητας αὐτοῦ (τρίτον εἶδος), ἢ ἐκ τῶν λόγων τὰ ἐπακολουθήματα, ἐκ τῆς αἰτίας τὸ ἀποτέλεσμα, ἐκ τῆς οὐσίας (ἢ τῆς προσεχεστάτης αἰτίας) αὐτοῦ πρᾶγμα τι (τέταρτον εἶδος). Ἡ γνῶσις τοῦ μὲν τρίτου εἴδους εἶναι ἀποδεικτικὴ (συμπεραίνει ἐκ γνωστικῶν λόγων), ἡ δὲ τοῦ τετάρτου εἶναι ἐνορατικὴ ἢ παραγωγικὴ (συμπεραίνει ἐκ πραγματικῶν λόγων). Τὸ τέταρτον εἶδος τὸ ἀντεχόμενον τῆς οὐσίας τοῦ πρά-

1. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος εἶναι δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῶσι καὶ τὰ τέσσαρα εἶδη τῆς γνώσεως. Οὕτω πῶς ἔλαβον πολλαχόθεν τὴν γνῶσιν ὅτι εἶμαι θνητός, ἦτοι 1) ἐκ τοῦ ὅτι οἱ γονεῖς μου ἢ ἄλλοι τινὲς εἶπόν μοι τοῦτο· 2) ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν ἐμπειρίας, ἣτις μαρτυρεῖ ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί· 3) ἐκ τῆς κατ' ἐπαγωγὴν σχηματισθείσης μοι γενικῆς ἐννοίας τοῦ ἀνθρώπου, εἰς ἣν ὑπάγομαι καὶ ἐγὼ καὶ ἣτις ἔχει σταθερὸν γνῶρισμα τὸ θνητόν· καὶ τέλος 4) ἐκ τῆς ἐποπτείας τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου· κατὰ ταύτην συνορῶ ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ὡς πᾶσα οὐσία, εἶναι ἀθάνατος, ἀλλ' οἱ καθ' ἕκαστον ἄνθρωποι, ὡς ψιλὰ ἐκφάνσεις τῆς οἰκείας οὐσίας, εἶναι παροδικοί, θνητοί· ἐπομένως καὶ ἐγὼ εἶμαι θνητός.